

Жанна ЯНКО

ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО ПІЗНАННЯ У КОНТЕКСТІ ТВОРЧОСТІ НАТАЛІЇ КОБРИНСЬКОЇ

“Дух часу” у Наталії Кобринської відображає не лише справжні, живі соціальні факти кінця XIX століття, а й свідчить про їхнє важливе духовне та екзистенційне значення. Епоха, в яку жили та творили письменниці Н. Кобринська, О. Кобилянська та Є. Ярошинська, вирізнялася соціальним напруженням та була перехідною. Саме ця епоха є “основою та імпульсом” до оцінки творів Н. Кобринської крізь призму її екзистенції та соціального пізнання.

Ключові слова: *Наталія Кобринська, екзистенція, “дух часу”, “межова ситуація”, фемінізм, гендерна проблематика.*

Постановка проблеми. У процесі художньої творчості відбувається трансформація явища соціальної дійсності у мистецький факт, який набуває нових характеристик, але містить у собі відбиток духовних процесів суспільства, завдяки словесно-образній формі. Трансформацію варто тлумачити саме як перетворення, як метаморфозу, а не транспортування та перенесення, що не дає жодних якісних змін. Зрозуміло, що у широкому сенсі процес творчості триває і тоді, коли читач спілкується з твором, тобто – і з автором, з епохою, коли був створений твір, чи з часом, який відображений у творі. Соціальні реалії не існують незалежно від людини, водночас не позбавлені екзистенційного наповнення. Говорити про справжній екзистенціалізм як художньо-філософську основу в українській літературі не доводиться, оскільки у період, коли творили письменники нової генерації, екзистенціалізм як філософська течія ще не був сформований. У колі письменників і культурно-громадських діячів

кінця XIX – початку XX ст. помітною постаттю є Наталія Кобринська. Її літературна і суспільно-культурна діяльність розгорталася під впливом Івана Франка, Михайла Павлика, Осипа Терлецького і справила неабияке враження на Ольгу Кобилянську та ін. Митці кінця XIX – початку XX століття не культивували усталених форм, а спрямовували творчі пошуки на вияв внутрішніх переживань, що дає змогу ставити їхні твори в один ряд із європейськими зразками тогочасної літератури. Екзистенційність як особливість прози модерністської доби передбачає не лише наскрізно буттєві теми творів, їхні мотиви, ідеї, проблематику, а й особистісні характеристики персонажів, що достеменно ще не досліджено й на прикладі творчості Наталії Кобринської.

Ця стаття є складовою кафедральної наукової теми “Діалектика духовних процесів” кафедри філософії імені професора Валерія Григоровича Скотного ДДПУ імені Івана Франка.

Аналіз останніх досліджень. Екзистенційність як сутнісна риса художніх творів, як ідейна основа, як тип світосприйняття викристалізовувалася на українському літературознавчому тлі рецепцією ідей С. К’єркегора, Ф. Ніцше [8], А. Шопенгауера, а також С. Бовуар [3], які утвердили принцип індивідуалізму, і виробленням власних національних модусів. Творчу спадщину досліджували Ф. Погребенник, О. Мороз, М. Шалата, Н. Шумило, Т. Гундорова, К. Кріль, І. Денисюк, Ю. Кузнецов, І. Кейван, В. Качкан.

“Формування української інтелігенції, новий етап національного самоусвідомлення, розвиток урбаністичної культури схилили людину до того, щоб досягнути й себе самого як складний невичерпний всесвіт і частинку всезагального космосу”, – вважає дослідник творчості Наталії Кобринської Ю. Кузнецов і наголошує, що до цього вели “фактори не тільки внутрішньо-художні, а й соціальні” [7, 28 – 30]. Головну увагу вона приділила питанням визволення жінки та її рівноправності з чоловіками в усіх сферах діяльності.

Дослідники літературної творчості, видавничої і громадської діяльності Н. Кобринської називають її першою письменницею та українською феміністкою Галичини. Саме вона організувала у Станіславові перше освітнє “Товариство руських жінок”, що

ставило за мету прилучення інтелігентних жінок до літератури та популяризація нових суспільних ідей. У сучасній Україні поряд з надбанням нових культурних цінностей використовується класична спадщина. Особливе значення в ній мають твори письменників, які відображали реальну дійсність, відстоюючи громадянську гідність людини. Саме до таких літературних цінностей належить творча спадщина Наталії Кобринської. Н. Кобринська – новий тип українки: редактор, видавець, громадська діячка. Вона, започаткувавши феміністичний рух, вселила в жіночі душі впевненість у собі, надихнула на працю в царині культури, суспільно-політичного життя, з якого жінки того часу фактично були виключені. Нові інтелігенти мали на меті просвіту народу, боротьбу за його інтереси, за кращу долю. Тому у творах Н. Кобринської трапляються персонажі, які відчують своє відчуження від цього світу. “Але тут, на землі, тут інші рахунки! Переломити всі пересуди, відвикнути від звичаїв, з котрими коли не в дійсності, то в снах своїх жилося, бути покиненою тими, котрі ще недавно тебе величали нижчою при тих, що зависно, може, споглядали на тебе, – о, то не так легко! Аби жінка могла над то все піднятися...” [6, 51].

Митці красного письменства згаданої доби були добре обізнані з концепцією людини (і надлюдини) Фрідріха Ніцше. Сильна людини – це ідеал. Надлюдина, в розумінні Ніцше, – це особа, яка піднімається над собою. Кожна людина може бути надлюдиною, вона не повинна падати духом, а має мобілізувати всі свої сили. (На цій основі побудований фемінізм Наталії Кобринської та Ольги Кобилянської). Ніцше стверджував, що “люди можуть свідомо вирішити розвивати в собі нову культуру, тоді як колись їх розвиток ішов безсвідомо і випадково; ...вони можуть здоровим глуздом керувати світом як цілим, взаємно оцінювати і розподіляти загальні сили людства. Ця нова, свідомо культура... знищує також недовір'я до прогресу – *прогрес можливий*. Я хочу сказати: передчасно і майже безглуздо вірити, що прогрес повинен наступити необхідно; але як можна заперечувати, що він можливий?” [8, 255]. У можливість прогресу вірили і представники галицького красного письменства.

У Н. Кобринської зауважуємо екзистенційне зображення соціальних зіткнень, зокрема йдеться про твори “Задля кусника хліба”, “Ядзя і Катруся”, “Виборець”, “Судія”, хоча саме вони належать, на думку літературознавців, до циклу реалістичних. Реалії тогочасного села відображені у “дусі часу” крізь призму екзистенційних переживань в однойменному оповіданні Наталії Кобринської (1855 – 1920).

У монографії “Феномен слова в українських реаліях” професор Тетяна Біленко переконливо доводить, що художній твір – це “концентрований вираз життєвих подій, відібраних і переосмислених автором, який не лише реалізує себе в творчості, але й подає власну версію стратегії персонажа, з яким може себе ідентифікувати як особистість або якого може пропонувати іншим як взірць для наслідування. Це його [автора] подача ідеї, пропозиція поведінки чи стилю” [2, 325].

Інга Кейван слушно, на наш погляд, зазначає, що “найбільш “продуктивні” в плані архетипіки твори, написані в періоди “напруження” (морально-соціального, суспільно-політичного, історично-часового). Такою була епоха, в яку жили, творили письменниці Н. Кобринська, О. Кобилянська та Є. Ярошинська [5, 5 – 6]. Саме ця доба є “основою та імпульсом” до оцінки творів Н. Кобринської крізь призму її екзистенції та соціального пізнання.

Meta статті полягає у з’ясуванні екзистенційних моментів, що мають місце у художній спадщині Наталії Кобринської, а також у дослідженні проблеми трансформації соціальних реалій у художню реальність, її пізнання та концентрація в художньому творі із втіленням авторського погляду та виявом мистецької свободи.

Перше оповідання Н. Кобринської “Пані Шумінська” (1883, пізніша назва ”Дух часу” – 1884). Письменниця описала стару жінку, її оточення і ставлення до навколишньої дійсності. Так з’явилося перше оповідання “Пані Шумінська”, згодом перейменоване на “Дух часу”, яке пройшло “на біс”, коли його прочитали в студентському товаристві. Матеріалом для оповідання були домашні обставини: автобіографічні факти та екзистенційний досвід. Її брат Євген став відомим лікарем, Лонгин – адвокатом, тільки Володимир, який одружився з Франковою любов’ю Ольгою

Рошкевич, – послухався матері й продовжив священицьку династію Озаркевичів. Зваблені суспільними вітрами, священицькі сини-дочки, досягши зрілого віку, залишали домашні гнізда, пускалися на бистрину світськості. “Дух часу” відтворює життя суспільства 70 – 80-х років XIX століття, з якого вийшла й сама письменниця. Старше покоління, яке уособлює попададя Шумська, не розуміє змін, поривань молоді. Суспільний устрій вважався пані Шумській недоторканим, як Богом даний “віковий порядок”. А тут син, якого готували до навчання у семінарії, пішов на юриспруденцію, приїжджає на вакації й веде страшні розмови. Письменниця була переконана, що жінка сама повинна дбати про своє місце у суспільстві, здобувати фах, а не бути утриманкою чоловіка. І коли вже онука Шумінської заявила, що хоче стати вчителькою, “аби мати свій власний хліб”, змучена ревниелька династії збагнула: “Усему на світі приходить кінець”. Вбачаємо тут “межову ситуацію” – ознаку екзистенційного переживання власного існування, що не сприймається ні відчуттями, ні розумом. Героїня Кобринської щиро бажала добра своїм дітям, хоча сама лише змиралася з певним ходом обставин у своєму житті, а не свідомо обрала їх. Адже суб’єктом історії, як свідчать В. Андрущенко та М. Михальченко, є “людина чи спільність, які *осмислили своє місце в житті, визначились у власних потребах та інтересах, самі формують цілі діяльності, створюють програми їх втілення* (курсив наш. – Ж. Я.). Аби набути статусу суб’єкта, людина мусить володіти життєвою мудрістю, свідомо ставитися до життєвих реалій, осмислювати їх суперечності, приймати самостійні рішення” [1, 175 – 176].

Ось що писала Н. Кобринська у статті “Про первісну ціль товариства руських жінок в Станіславові, зав’язаного в 1884 році”: “Ми поклали собі метою впливати на розвій жіночого руху через літературу, бо література була все вірним образом ясних і темних сторін суспільного ладу, його потреб, недостатків”. Організаторка жіночого руху в середині 80-х років XIX століття бачила потребу в економічному, політичному і побутовому розкріпаченні жіноцтва.

Альманах “Перший вінок” відтворює високу духовність жінок-редакторів, письменниць, дописувачок, які самовіддано працювали на теренах збереження української культури та

розвитку національної свідомості. Ставши головою товариства, Наталія Кобринська одразу взялася до роботи. Вона добре усвідомлювала, що насамперед треба друкувати твори жіночого пера. Та не маючи великого досвіду у видавничій сфері, вирішила скористатися давнім запрошенням до співпраці одного з найосвіченіших і найталановитіших мужів свого часу – Івана Франка. Він рекомендував твори, був редактором видання, опікувався його друком. Альманах вийшов друком у Львові 1887 року. На титулі стояли прізвища двох упорядників: Наталія Кобринська та Олена Пчілка. А публікувалися у ньому Ганна Барвінок, Олена Грицай, Дніпрова Чайка, Уляна Кравченко, Софія Окуневська, Анна Павлик, Климентина Попович, Михайлина Рошкевич, Леся Українка, Ольга Франко та інші авторки. Такої жіночої антології в Україні ще не було, тому в анналах історії “Перший вінок” не загубився.

На могилі Наталії Кобринської стоїть пам’ятник, а на ньому викарбувані слова: “Мене вже серце не болить”. Тернистим шляхом доводилося йти цій першій провідниці, світочу українського жіноцтва. Вона першою пробивала нам шлях до знання, вказувала нам обов’язки перед народом і Батьківщиною. Життєве кредо Н. Кобринської: “Хай жінка відшукує у собі своє “Я”, нехай стане людиною”.

Письменниця вірила, що з допомогою літератури можна пробудити свідомість жінок, поліпшити умови їхнього життя. Вона дотримувалася принципу “впливати на розвій жіночого руху через літературу”.

Громадська діяльність та художня творчість Н. Кобринської пронизані соціальними проблемами, проте найбільшу увагу серед них письменниця приділяла *фемінізму*. У філософському словнику читаємо, що це “соціальний рух за рівні права й можливості для жінок та чоловіків, досягнення яких надало б жінкам рівного із чоловіками статусу у суспільстві, свободу в обранні способу життя, вільного від соціальних та ідеологічних обмежень” [10, 610]. Феміністський рух спочатку виник на основі виборювання права голосу під час виборчої кампанії (суфражизм – з англ. *suffrage* – право голосу).

Сучасна феміністська критика досліджує питання, чому і за яких обставин *відтворюється гендерна нерівність*. Вважаючи

гендерну структуру засадничим принципом усіх типів суспільства, фемінізм стверджує необхідність егалітарних відносин і заперечує позицію, згідно з якою підпорядковане становище жінки є природним і невідворотним. Тому за ідеологією гендерної рівності фемінізм прагне не до заміни домінування чоловіків на домінування жінок, а до подолання всілякої нерівності.

Одним із найважливіших аспектів феміністських пошуків є проблематика специфічного жіночого досвіду, яка реалізується через реконструкцію жіночої історії, вияв у ній жіночої присутності, окреслення “жіночої культури”, специфіку творчості, моделювання жіночої суб’єктивності завдяки формам рецепції і системі цінностей. Фемінізм продовжує свою поступальну ходу як критична теорія, що перебуває у постійному діалозі з наукою, філософією, соціальними та політичними вченнями.

Незабуття Соломія Павличко у працях, присвячених фемінізму в суспільному житті та літературному дискурсі, сміливо, а інколи гостро аналізує складні явища і духовні феномени сучасності й недавнього минулого. Вона простежує українську феміністичну традицію у концепціях Н. Кобринської, С. Русової та М. Рудницької. Серед найважливіших протиставлень, наявних у модерністському дискурсі, С. Павличко називає “українськість” (патріотизм), яка співвідноситься з європеїзмом, закритість і відкритість культури, реалізм (життєподібність) з естетизмом, додаючи при цьому відмінність жіночого та чоловічого, або феміністичного і патріархального. Остання контрасна пара була у згаданому літературному дискурсі, її навіть усі усвідомлювали, але не називали як окрему [9].

Саме в “Передньому слові” до альманаху “Перший вінок” Н. Кобринська “висловила думку про єдність жіночого питання з усіма іншими суспільними питаннями” [6, 422]. Епіграфом до цього вступу були слова І. Франка:

Не винен я тому, що сумно співаю, брати мої,
Що слово до слова незвучно складаю – простіть мені!
Не радість їх родить, не втіха їх плодить, не гра пуста,
Но в хвилях недолі, задуми тяжкої самі уста
Їх шепчуть...

Авторка пише, що “загадали ми без упереджень і здрогання діткнутися найглибших ран, заданих жіноцтву нашим порядком суспільним” [6, 284]. І далі Н. Кобринська наголошує,

кому не варто брати до рук та читати “Альманах” тому, хто переконаний, що жінки не повинні займатися важливішими справами.

Для прикладу, звернімось до статті Наталії Кобринської “Руське жіноцтво в Галичині в наших часах”, датованої 1887 роком: “Друге “товариство руських жінок” було створено в Станіславові в 1884 р. і мало за мету “впливати на розвій жіночого руха через літературу, т.е. помагати руському жіноцтву через ширене добірних книжок до осягнення вищого образования”. “Як вийде се товариство з тої духовної кризи, котру тепер перебуває, – чи побідять в нім свіжі, поступові елементи, чи дух патріархалізму і обскурантизму, – покаже будучина” [6, 345]. Одразу простежується, що письменниця відстоює феміністичні ідеї, живе боєм та надією своїх сучасниць. Н. Кобринська є активною громадською діячкою, що не скоряється обставинам соціального життя і намагається пробудити активність галичанок. Цей публіцистичний текст створений як докладний опис із суб’єктивно-екзистенційними оцінками негараздів у діяльності жіночого товариства, на яких позначилися негативні явища суспільності. Зокрема йдеться про проблему освіти жінок, які за тодішніх умов отримували (якщо отримували) домашню освіту і не мали змоги, наприклад, навчатися у вищих навчальних закладах. Тож для тих жінок, які прагнули отримати освіту, тепер з’явилася можливість реалізувати свою мету.

Водночас саму Наталію Кобринську звинувачували у нищенні родини і народу, бо вона намагалася вибороти право жінок на навчання в університетах. Її ім’я було несправедливо забуте. Вона була ізгоєм свого часу. Для сучасної дослідниці гендерної проблематики Тані Хоми (авторка так себе називає) – Кобринська – приклад того, що навіть на непридатному ґрунті можна ростити живу ідею.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, у художньому творі відображені страхи і надії авторки. Подається роздвоєне відчуття та переживання змін, що відбуваються у звичному житті суспільства. “Дух часу” у Н. Кобринської відображає не лише справжні, живі соціальні факти кінця ХІХ століття, а й свідчить про їхнє важливе духовне та екзистенційне значення. Героїня Кобринської пані Шумінська зауважує, що “розбрат між нею, а тими, котрим дала життя, ставався щораз

більший і щораз ширші захоплює круги... Який контраст був між дійсністю і тим, що вона собі представляла..." [6, 128].

Слушно твердить Гадамер "...Власне буття твору мистецтва полягає в тому, що він стає досвідом, здатним перетворити суб'єкта" [4, 148].

Н. Кобринська наполягала на важливості дослідження "жіночого питання". Відомо, що роль жінки у процесі поступу людства була не останньою, а вельми ваговою та плідною, іноді жінка, *сама жінка* була і є доленосним "двигачем" всезагального розвитку. Ніхто інший, як жінка, не може розв'язати власних проблем, не поставивши їх руба і не говорячи про них вголос. Сімона де Бовуар писала: "Щирість і брехливість чоловіків чи жінок залежать не від якихось внутрішніх властивостей, а скоріше від їхнього соціального становища... Є, ясна річ, чимало важливіших справ, ніж ця суто жіноча проблема, і це дає підставу сподіватися, що наше ставлення до неї буде об'єктивним. До того ж ми краще, ніж чоловіки, знаємо світ жінки – тут наше коріння: надто добре ми усвідомлюємо, що означає бути на землі жінкою, і ми більше зацікавлені в тому, аби сягнути істини" [3, 40].

Таня Хома наголошує "Можливо, якби не Н. Кобринська, то словосполучення "український фемінізм" різало б вухо ще більше" [11, 23]. У своїй різнобічній діяльності, що стосувалася й національних питань, Н. Кобринська, на відміну від інших, вагоме значення надавала дискусіям із консерваторками саме на теми ролі жінки у суспільстві, у пресі, в літературній діяльності (повторимо, власне література була, на її думку, найефективнішим засобом впливу на жінок). У її доробку також створення першої світської (!) жіночої організації – "Товариство руських жінок". Саме Кобринська пом'якшує загальну картину нездатності чи небажання українського жіноцтва усвідомити себе як спільноту, гідну поважного ставлення. Громадська діяльність та літературна творчість Наталії Кобринської дають підстави досліджувати проблеми становища жінки у сучасному суспільстві у соціально-філософському контексті зокрема.

Література

1. Андрущенко В.П., Михальченко М.І. Сучасна соціальна філософія [Текст]. – К. : Генеза, 1996. – 368 с.
2. Біленко Т.І. Феномен слова в українських реаліях: (Філософський аспект) : монографія. – К. : Знання України, 2003. – 432 с.
3. Бовуар С., де. Друга стаття / перекл. з французької Н. Воробійової, П. Воробійова, Я. Собко : В 2-х т. – Т. 1 – К. : Основи, 1994. – 392 с.
4. Гадамер Х.Г. Истина и метод: основы философской герменевтики : [пер. с нем.] / Общая ред. и вст. ст. доктора филос. наук Б.Н. Бессонова. – М. : Прогресс, 1988. – 704 с.
5. Кейван І.І. Архетипні структури та формули у творчості західноукраїнських письменниць кінця ХІХ – початку ХХ століття (на матеріалі художньої спадщини Н. Кобринської, Є. Ярошинської, О. Кобилянської) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Прикарпатський університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2003. – 21 с.
6. Кобринська Н.І. Вибрані твори. – К. : Дніпро, 1980. – 448 с.
7. Кузнецов Ю. Відтворення “історії душі” (Сповідальна проза Н. Кобринської) // Слово і час. – 1995. – № 5 – 6. – С. 28 – 30.
8. Ницше Ф. Соч. в 2-х т. Т. 1. Литературные памятники / составление, редакция изд., вступ. ст. и примеч. К.А. Свасьяна; перев. с нем. – М. : Мысль, 1990. – 829 с.
9. Павличко С. Фемінізм / Соломія Павличко. [Передм. Віри Агеевої]. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. – 322 с.
10. Філософський словник / за ред В.І. Шинкарука. II видання. – К. : Гол. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
11. Хома Т. Чи був фемінізм в Україні? // “Г” незалежний культурологічний часопис. – 2000. – Число 17. – С. 18 – 26.

Янко Жанна. Екзистенціальні аспекти соціального познання в контексті творчості Натаалії Кобринської. “Дух времени” у Натаалії Кобринської отображает не только настоящие, живые социальные факты конца ХІХ века, но и свидетельствует об их важном духовном и экзистенциальном значении. Эпоха, в которую жили и творили писательницы Н. Кобринская, О. Кобилянская и Е. Ярошинская отличалась социальным напряжением и была переходной. Именно эпоха является “основой и импульсом” к оценке сочинений Н. Кобринской сквозь призму ее экзистенции и социального познання.

Ключевые слова: Наталия Кобрынская, экзистенция, “дух времени”, “границная ситуация”, феминизм, гендерная проблематика.

Yanko Zhanna. Existential aspects of social cognition in the context of Natalia Kobrynska's creativity. For Natalia Kobrynska “spirit of the age” reveals not only real, living social facts of the end of the 19th century, but also is a sign of importance of the spiritual and existential meaning. The era, in which such writers as N. Kobrynska, O. Kobylanska and Ye. Yaroshynska lived and worked, was transitive and socially tense. That era serves as “basis and impulse” for evaluation of N. Kobrynska's essays through the prism of her existence and social cognition.

Keywords: Nataliya Kobrynska, existence, “spirit of the age”, “boundary situation”, feminism, gender.